

La sala dal Cussegl grond – lieu da radunanza dal parlament chantunal.

La Chasa grischa – lieu da radunanza da la regenza dal Grischun.

Las instituziuns politicas dal chantun Grischun

Ina curta lecziun da civica

■ **En lur tratgs fundamentals s'orienteschan las instituziuns politicas dal chantun Grischun vi da la legislaziun federala. La Svizra è ina democrazia directa sin plaun communal, chantunal e nazional. Il suveran da la Svizra è il pievel. Il sistem giuridic garantecha a mintgina ed a mintgin vasts dretgs persunals sco er politics. Tar ils dretgs politics tutgan il dretg d'iniziativa e da referendum ch'èn instituids sin tuts trais nivels statals.** La lavur politica che na vegn betg pratigada directamain dal pievel vegn exequida da las trais pussanzas politicas. La legislativa dal chantun Grischun è il Cussegl grond. Mintga circol ha almain ina deputada u in deputà. La direzziun è chausa da la presidenta u dal president dal Cussegl grond. Ella u el vegn elegi mintg'onn da nov.

L'executiva furma la Regenza che consista da tschintg commembas e commembas. Ella vegn elegida per ina perioda d'uffizi da quatter onns. Mintga cusseglier guvernativ è schef d'in departament. Il presidi mida mintg'onn. Las derschadras ed ils derschaders da la Dretgira chantunala e da la Dretgira administrativa vegnan elegids dal Cussegl grond. Dretgiras districtualas e dretgiras circuitualas cumpletteschan la giurisdicziun.

Dretgs politics da las burgaisas e dals burgais

Il dretg da votar e d'eleger en chausas federalas e chantunalas han tut las burgaisas svizas e tut ils burgais svizzers ch'abiteschan en il chantun e che han cumpleni 18 onns. Vitiers vegnan Svizas e Svizzers a l'exteriur che han lur domicil politic en ina vischnanca grischuna. Ques-

tas persunas cun dretg da votar elegian: las commembas ed ils commembas dal Cussegl grond; las commembas ed ils commembas da la Regenza; las commembas ed ils commembas grischuns dal Cussegl nazional e dal Cussegl dals chantuns.

A las persunas cun dretg da votar stattan a disposiziun l'iniziativa dal pievel ed il referendum sco instruments da la democrazia directa. Tar l'iniziativa constituziunala pon 4000 persunas cun dretg da votar u in setavel da las vischnancas pretender ina revisiun totala u parziala da la Constituziun chantunala. L'iniziativa legislativa pussibilescha a 3000 persunas cun dretg da votar u ad in otgavel da las vischnancas da pretender ch'i vegnia relaschà, midà u abolì ina lescha u in conclus ch'è sutmess tenor la Constituziun a la votaziun dal pievel.

En furma dal referendum obligatoric èn sutmess a la votaziun dal pievel en spezial midadas da la Constituziun chantunala e conclus dal Cussegl grond davart novas expensas unicis che surpassan 10 milliuns francs e davart novas expensas regularas annualas che surpassan 1 milliun francs. Cun il referendum facultativ pon 1500 persunas cun dretg da votar u in dieschavel da las vischnancas pretender che las suandantas fatschentas vegnian sutmessas a la votaziun dal pievel: il relasch, la midada u l'aboliziun da leschas; conclus dal Cussegl grond davart novas expensas unicis tranter 1 milliun francs e 10 milliuns francs sco er davart novas expensas regularas annualas tranter 300 000 francs ed 1 milliun francs.

La legislativa: Il Cussegl grond

Il Cussegl grond furma l'autorità legislativa dal chantun. El è vegni convocà l'onn 1803 tras la Constituziun da Mediazion en successiun da la Dieta da las Trais Lias. L'elecziun dals deputads en il

Cussegl grond succedeva pli baud tras ils cumins. Dal 1803 fin il 1851 han represchentà ils deputads lur cumins tenor instrucziun lianta, dapi alura represchantan els il pievel senza instrucziuns e vegnan elegids tenor cirquits e sistem da maiorz per dus, dapi il 1991 per trais e dapi il 2003 per quatter onns. L'onn 1803 cumpigliava il Cussegl grond 63 commembas, dapi il 1973 dumbra'1 120. Politicamain è il parlament chantunal dividì en fracziuns. Per furmar ina fracziun ston s'unir almain tschintg commembas e commembas dal Cussegl grond.

Il Cussegl grond sa raduna sis giadas l'onn per ina sessiun che dura per regla trais dis. Las tractativas èn publicas e pon vegnir persequitadas sin la tribuna. Las deputadas ed ils deputads èn parlamentararis da milissa e survegnan sco tals ina diaria. Linguas: uffizialmain il tudestg, il diever dal talian e dal rumantsch è dentant acceptà dapi tuts temps. Ils protocols vegnan redigids en tudestg, fin il 1836 en furma manuscritta, dapi alura en furma stampada.

La Constituziun chantunala attribuescha al Cussegl grond tranter auter las suandantas incumbensas: sco autorità legislativa pratiguescha el – cun resalva dals dretgs dal pievel – la pussanza politica suprema dal chantun. El è l'instanza da surveglianza suprema; el tracta e deliberescha tut las midadas da la Constituziun e tut las leschas; el elegia tranter auter ses organs e sias cummissiuns, il presidi da la Regenza sco er las commembas ed ils commembas da la Dretgira chantunala e da la Dretgira administrativa.

L'executiva: Regenza ed administraziun chantunala

Tranter il 1803 ed il 1813 vegnivan elegids ils trais commembas da la Regenza (numnada era Cussegl pitschen u Cussegl guvernativ) dals deputads da lur Lia

respectiva, a partir dal 1814 da l'entir Cussegl grond. Midadas marcantas en direzziun dal sistem guvernamental dad oz ha purtà la Constituziun dal 1894. L'aboliziun da la cummissiun dal Cussegl grond, la subordinaziun da las ulteriuras cummissiuns a la Regenza ed il sistem departamental èn stadas las premissas per in'executiva effizienta. En pli sa cumpogna la Regenza grischuna dapi l'onn 1894 da tschintg cussegliers guvernativs empè da trais.

La Regenza furma l'autorità directiva ed executiva suprema dal chantun. Las commembas ed ils commembas da la Regenza vegnan elegids tenor la procedura electorala da maiorz per quatter onns e pon vegnir reelegids maximalmain duas giadas. Mintga commember da la Regenza è schef d'in departament da l'administraziun chantunala ed è subordinà sco tal a la Regenza sco autorità cumpressiva. La Constituziun chantunala surdat a la Regenza tranter auter las suandantas incumbensas: ella planisescha, fixescha e coordinescha las finamiras ed ils meds da l'agir dal stadi cun resalva da las cumpetenzas da las persunas cun dretg da votar e dal Cussegl grond; ella exequescha las leschas e las ordinaziuns sco er ils conclus dal Cussegl grond; ella represchenta il chantun vers l'intern e vers l'extern; ella procura che l'urden public e che la segirezza publica vegnian mantegnids. Il presidi da la Regenza mida mintg'onn.

L'administraziun chantunala sa cumpogna dals suandants tschintg departaments: Departament d'economia publica e fatgs socials; Departament da giustia, segirezza e sanadad; Departament d'educaziun, cultura e protecziun da l'ambient; Departament da finanzas e vischnancas; Departament da construcziun, traffic e selvicultura. Entaifer ils singuls departaments èn las incumbensas repartidas sin singuls uffizis sco l'Uffizi

per la scola populara ed il sport, l'Uffizi per economia e turissem u la Polizia chantunala. A la Regenza è plinavant sutmessas la Chanzlia chantunala. Sco post da stab, da coordinaziun e da colliaziun dal Cussegl grond, da la Regenza e da l'administraziun sustegna la Chanzlia chantunala d'ina vart la direzziun e da l'autra vart furnescha ella servetschs per l'administraziun, ma er per las burgaisas ed ils burgais.

La giudicativa: Dretgira chantunala e Dretgira d'administraziun

La Constituziun chantunala grischuna dal 1854 ha substituì l'antieriura Dretgira criminala e la Dretgira d'appellaziun chantunala suprema ed istituì la Dretgira chantunala sco dretgira civila e criminala. La Dretgira chantunala sa cumpogna dal president, da dus vicepresidents e da diesch derschaders u derschadras en uffizi cumplain, elegids dal Cussegl grond per quatter onns. Ella è ina dretgira collegiala che dispona era da derschaders laics. La procura publica inquirescha independentamain ed en totala autonomia da la Dretgira chantunala. L'inquisiziun preliminar succeda via maxima uffiziala u plant en cas d'in delict persequità sin proposta. La procura publica redigia l'acta d'accusaziun e porta l'accusaziun. Il president da la Dretgira chantunala maina la giunta (trais commembas), la debatta principala e la seduta; el pronunzia la sentenza e fa en cas spezialis era da derschader en mandats penals.

La Dretgira d'administraziun chantunala è vegnida istituìda l'onn 1969 tras votaziun dal pievel. Ella ha remplazzà la Regenza ed il Cussegl grond sco instanzas da recurs. Ella sa cumpogna dal president, da dus vicepresidents en uffizi cumplain e d'otg derschaders en uffizi cumplain. L'elecziun succeda tras il Cussegl grond per la durada da quatter onns, ina reelecziun è pussaivla. La Dretgira d'administraziun chantunala giudiguescha en proceduras da recurs decisius da la Regenza, dals departaments e d'autras instanzas chantunalas e communalas sco era decisius da las vischnancas, corporaziuns ed instituziuns autonomas dal dretg public chantunala. Plinavant è ella responsabla per dumondas dal dretg public e dal dretg constituziunala.

La Dretgira chantunala sa cumpogna dal president, da dus vicepresidents e da diesch derschaders u derschadras en uffizi cumplain.

La Dretgira d'administraziun chantunala è vegnida istituìda l'onn 1969 tras votaziun dal pievel.

FOTOS P. DE JONG

La presentaziun:

Dossier: Las instituziuns politicas dal chantun Grischun en survista.

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=2313
www.chattà.ch